

Alvdal Museum

Alvdal Museum er et godt eksempel på et desentralisert museum, med hus og anlegg bevart på sin opprinnelige plass, i sitt opprinnelige miljø. Arbeidet startet med bevaring av garden Nordre Husan, men seinere har det kommet flere andre oppgaver til, derfor består museet nå av 5 avdelinger:

1) Husantunet, 2) Nyhus garveri, 3) kvern og bastu i Aursjøbekken, 4) Barkald skole, 5) heistårn i St. Knutsgruve.

Bebyggelsen på garden Nordre Husan ble fredet i 1941, tun og noe innmark måtte eksproprieres i 1942/43 og ble kommunal eiendom. Etter en langvarig restaurering ble Husantunet åpnet som museum i 1958, med eget styre. Seinere ble det underutvalg under kulturstyret. Nå er museumsarbeidet direkte underlagt Hovedutvalg for kultur og miljø. Det ble utført kontinuerlig vedlikeholdsarbeid på Husantunet, men etterhvert var det også andre verneoppgaver som meldte seg. Husantunet fikk derfor flere avdelinger, og det ble da naturlig at Alvdal Museum ble fellesbetegnelsen fra 1986.

Husantunet

Husantunet er for å sitere fra arkitekt Halvor Vreims artikkel om Nordre Husan: "landets best bevarte tun". Halvor Vreim var arkitekt hos Riksantikvaren og skreiv sin artikkel i 1958 etter å ha ledet restaureringsarbeid av husa på Nordre Husan. Det var et omfattende arbeid som måtte gjennomføres.

Nordre Husan fra inne i gardstunet. 1991.

Nettopp fordi det er en gard der hus og anlegg er bevart på sin opprinnelige plass, blir Husantunet blant de fremste i sitt slag. 15 hus på Nordre Husan ble fredet i 1941. Da var sommerstua revet, den skulle gi plass til nye hus, flere andre hus var også i faresonen. Dessuten var fjøs og do allerede fjernet. Resultatet ble at den tidligere eier bygde ny gard på oversida av jernbanen og tunet på Nordre Husan ble reddet for ettertida.

Fjøs til erstatning for det gamle, ble hentet fra Lomsjødalen og skal muligens ha stått på Storstrøm før det ble seterfjøs. Doen kommer fra Jonsmoen. Slik er det nå 17 gamle hus, pluss et forholdsvis nytt brønnhus. Tunet har dessuten hatt en stall til, den skal ha stått mellom nåværende stall og sommerstua. Den delte altså tunet klart i to avdelinger. Bortsett fra dette kan vi regne med at det ikke har skjedd vesentlige endringer i tunet på Nordre Husan på langt over 150 år.

Tidsramma for tunet er 1650 til 1829. Eldste huset er veslebua, vetlloftet, fra 1650-åra, mens bu-loftet fra 1829 er det yngste. En kan derfor med rette si at tida har stoppet opp på Nordre Husan. Nye moter som firkanttun, større hovedbygning, sveitserstil og bruk av farger kom aldri i bruk her. Sjøl om Rørosbanen som brakte dette til Nord-Østerdalen er nærmeste nabo.

Beliggenheten med hus og tun er typisk for en mellomstor gard, fra før 1850 og bakover til ca. 1650. Men anlegget gir inntrykk av å være eldre, også Vreim syns Husantunet har noe mellomaldersk over seg, " i materialvalg, byggeteknikk og karakter har anlegget et visst preg av mellomalder" (altså eldre enn 1537). Men så gammel er ikke bebyggelsen, en annen ting er at midten på 1600 på sett og vis er slutten på vår mellomalder. Det skjedde større materielle og kulturelle endringer da enn i 1537 og overgangen til protestantismen.

Opprinnelig låg garden lenger opp og nord, på ei slette ovafor nåværende jernbanelinje. Tunet, med en del av husa som er nå, ble flyttet ned i siste halvpart av 1700. Høylåven som står ved kufjøset har gjennomkjøring, men den kunne nok ikke brukes på det nye stedet. Det er altfor bratt på baksida. På den nye plassen var det tørr og fin byggeplass, derfor måtte det til en djup brønn, nesten 10 meter. Tunet låg slik til at garden var lettdeven. Den nye plasseringa ga nær, men likevel sikker, tilknytning til elva. Da jernbanen kom delte den innmarka i to, garden ble ikke lettdeven lenger. Alle hus så nær som smia ble liggende på nedsida av jernbanen. For å kunne bruke smia i omvisinga, ble den flyttet ned til bastua, et naturlig fellesskap, i oktober 1989.

Bebyggelsens særtrekk

Bebyggelsen har mange viktige særtrekk, vi skal bare komme inn på de viktigste:

Det er mange hus, 18, det betyr at de fleste funksjoner har sine egne hus. Hus med lignende funksjoner er likevel samlet i nærheten av hverandre. Bolighus; sommerstue, vinterstue og bryggerhus (eldhus) midt i tunet, i nærheten av vasskilda, loft og stabbur som tjener til oppbevaring av mat, klær og soverom, ligger i utkanten av tunet. Bolighus, loft og stabbur utgjør det vi kaller inntunet.

Uthusa er samlet lenger nord, et hus med høyløe for hvert dyreslag, dessuten egen låve til oppbevaring av kornavlinga, med tett golv for tresking og halmstoll. Disse husa utgjør uttunet. Alle husa henger sammen i en avlang firkant, rektangel, funksjonelt plassert i forhold til hverandre. Det mangler altså en stall omtrent midt i tunet. Stallens plassering er symbolsk for hestens posisjon i det gamle bondesamfunnet. Hesten betydde velstand og sikkerhet og var plassert nærmere gardens folk enn de andre dyra. Det betydde kanskje også noe at det var mannfolka som stelte hesten, mens de andre dyra var kvinnfolkas ansvar.

To-tun

Tunet er et veldig klart eksempel på et såkalt to-tun, en tuntype som dominerte i Nord-Østerdalen fram til 1850, men seinere ble avløst av firkanttunet. Husantunet er det eneste vel bevarte i sitt slag i Nord-Østerdalen.

Interiør fra vinterstua.

Sommerstue og vinterstue

Mange synes det er spesielt at garden har to omtrent like bolighus. Men betegnelsen vinterstue og sommerstue, gir jo forklaringen. Når sommeren kom, flyttet de altså 10 m. på skrå over tunet til sommerstua og ble der med matstell og soveplass til høsten kom og utarbeidet var slutt, da flyttet de innatt i vinterstua og vinteren kunne komme. Dette er en skikk som tidligere fantes over det meste av Norge, men som har holdt seg lengst i fjellbygdene. Mange sluttet etter at det ble innlagt vatn og elektrisk strøm, men noen har holdt ut til helt i det siste. Det er ikke sikkert skikken er helt utdødd enda. Det merkelige på Nordre Husan er at vinter- og sommerstue er omtrent like når det gjelder innhold og utstyr. Men ytterdøra gir en pekepinn om ulike

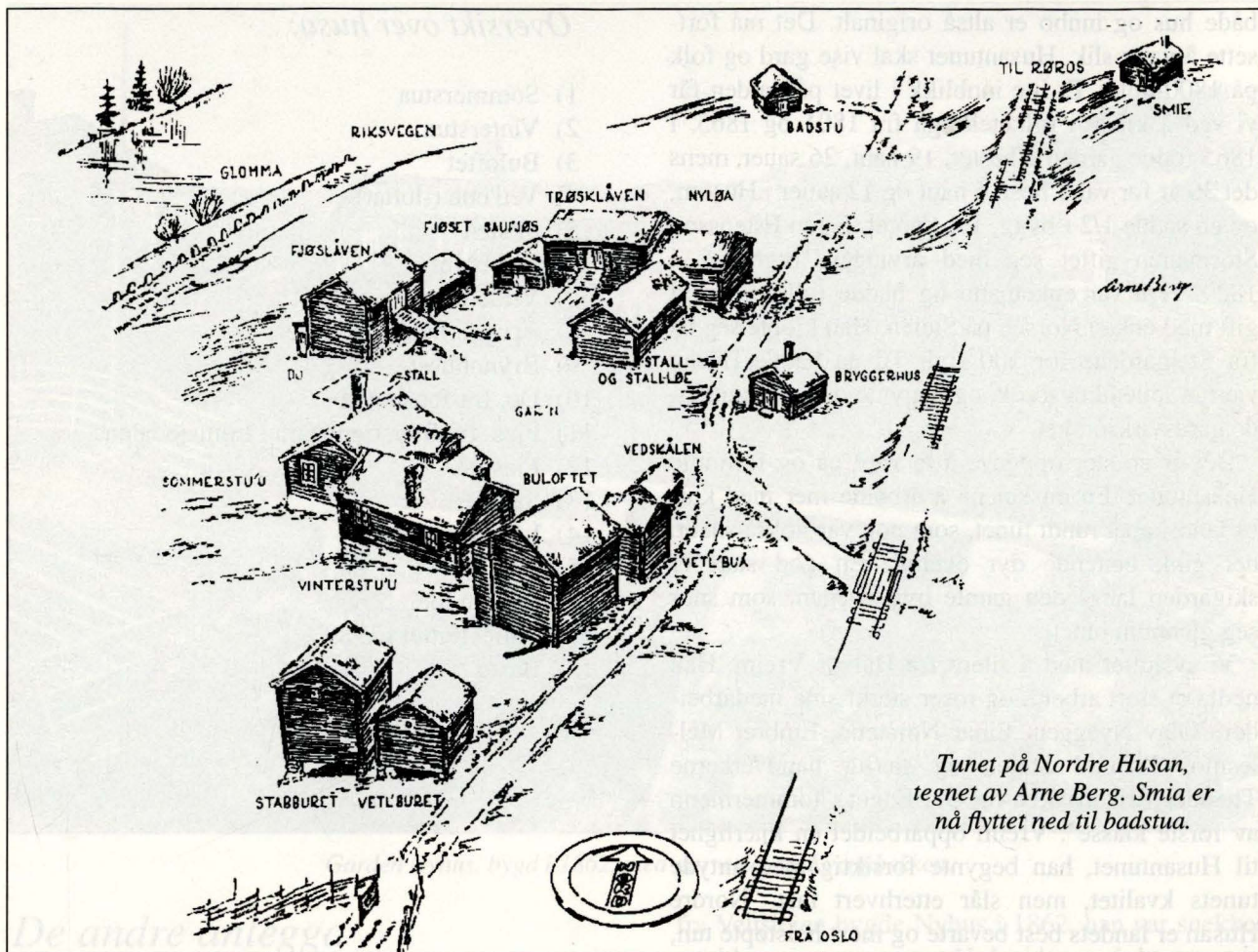
funksjoner. Ytterdøra i vinterstua har helt dørblad, mens sommerstua har todelt dør, port. Da kunne en stenge att den nederste men slippe lys og luft inn gjennom den øverste, dessuten hadde en oversikt over hva som skjedde ute på tunet. Muligens er sommerstua eldre enn vinterstua, det var vanlig at sommerstua var eldre og dårligere, men det er ikke tydelig her.

Loft og stabbur

Loft og stabbur er også nokså like av utseende. To viktige forskjeller ser vi i plasseringa av trappa og dermed bruken. Loftet har utvendig trapp. Vi kaller hele huset loft, men rommet i første er bua, loftet er i andre etasje. Det er dette loftet som kunne brukes som soveplass, men bare om sommeren, fordi det sjelden var pipe og fyring. Loftet er alltid bygd i to etasjer, ulike utforminger, etterhvert også med oppholdsrom nede. Stabburet, her kalt buret, også etter at det kom på stabber, er bare til oppbevaring, mat, kjøtt, flekk, pølser, flatbrød, korn og mjøl. Stabburet var gardens skattkammer og hadde derfor innvendig trapp og solid lås, som det ifølge tradisjonen var kjerringa på garden som hadde ansvaret for. Hun hadde ansvaret for at maten holdt.

Uthus

Husdyra hadde hver sine små enetasjes tømmerhus og egne høyløer. Fjølsløa på to-etasjer er moderne med trevklopp, slik at høyet kunne kjøres inn. Den er nok flyttet ned fra gammeltunet, den har nemlig gjennomkjøring, uten at det er mulig å bruke der

*Tunet på Nordre Husan,
tegnet av Arne Berg. Smie er
nå flyttet ned til badstua.*

huset står nå.

Kornlåven minner om at tidligere var det en del korndyrking. Det var en svært viktig produsjon, så det gjaldt å berge loa godt, sikre lagring til det ble treska med slue ved juletider. Kornlåven var et ut- hus som tidlig fikk to etasjer.

Husantunet har store kvaliteter, forteller mye om

liv og virksomhet, men et vesentlig element mang- ler, nemlig setra. Nordre Husan har hatt seter tre steder, Steivangane, Steilangsetra og på Tronsvan- gen. Dit ser en fra tunet. Setra fulgte ikke med. Husantunet burde ha ei seter for å kunne formidle helheten.

Ved overdragelsen fulgte mye av innboet med,

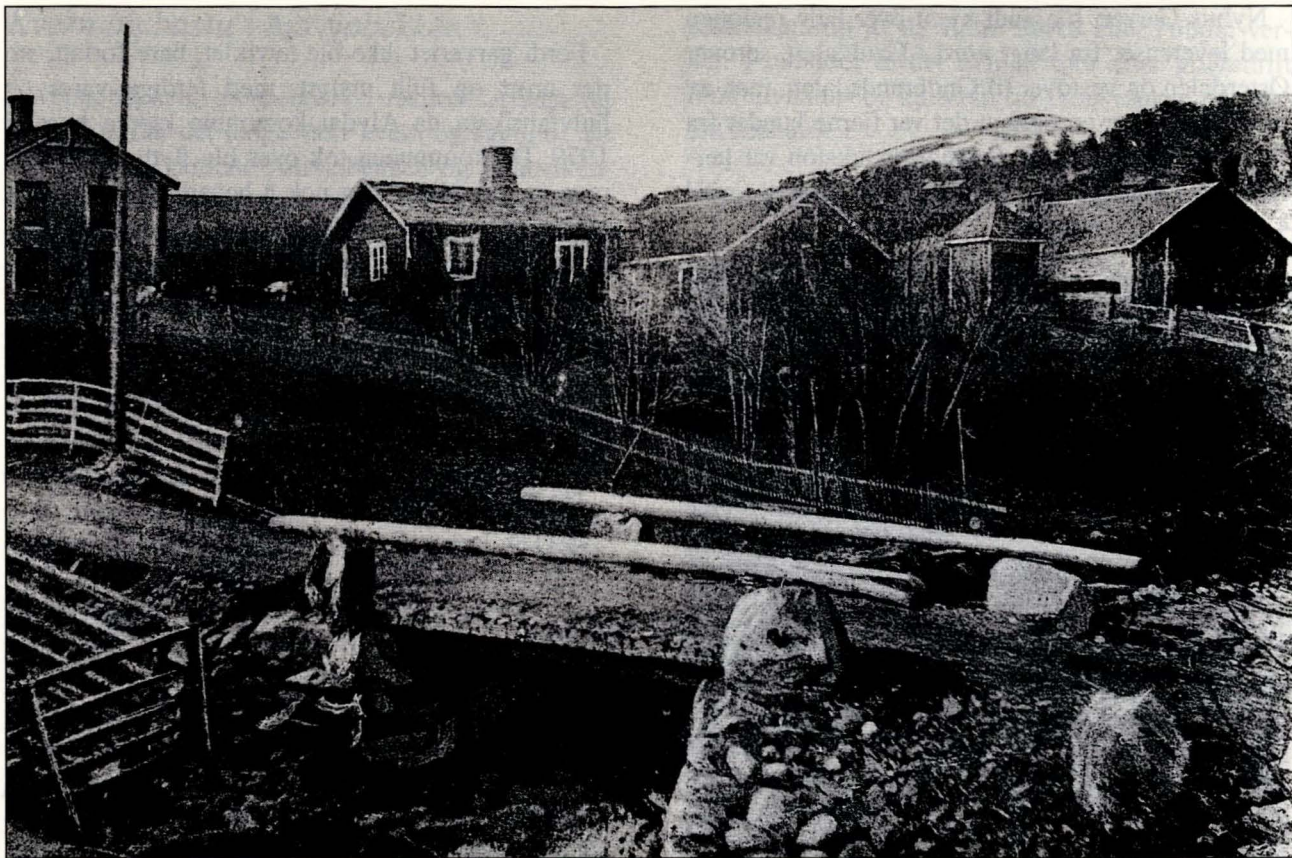
både hus og innbo er altså originalt. Det må fortsette å være slik, Husantunet skal vise gard og folk på 1800-tallet. Et lite innblikk i livet på garden får vi ved å kikke i folketellinga fra 1801 og 1865. I 1865 fødte garden 2 hester, 19 naut, 26 sauer, mens det 30 år før var 1 hest, 6 naut og 12 sauer i Husom, og en sådde 1/2 t bygg, 1/4 t potet. Esten Estensson Stormælen giftet seg med arvingen, Ingeborg, i 1829. Han var enkemann og hadde tidligere vært gift med enka i Norsen på Steien. Han kjøpte seg fri fra Steigardene for 100 spd. Til da hadde Husan vært et leilendingsbruk, og begynte da en omfattende gardsvirksomhet.

Det er en stor oppgave å ta vare på og formidle Husantunet. En ønsker nå å arbeide mer med kulturlandskapet rundt tunet, som nok var nokså snaut, det gikk beitende dyr overalt. En god start er skigarden langs den gamle bygdevegen, som snor seg gjennom tunet.

Vi avslutter med å sitere fra Halvor Vreim. Han nedla et stort arbeid, og roser sterkt sine medarbeidere Olav Nyeggen, Einar Nørstebø, Embret Mellesmo, Tormod Steien og særlig handverkerne Theodor Eriksbakken og Ola Enget, "tømmermenn av første klasse". Vreim opparbeidet en kjærighet til Husantunet, han begynte forsiktig med antyde tunets kvalitet, men slår etterhvert fast "Nordre Husan er landets best bevarte og mest helstøpte tun, at det ikke alene hører til de best bevarte, som det er sagt til å begynne med"

Oversikt over husa:

- 1) Sommerstua
- 2) Vinterstua
- 3) Buloftet
- 4) Vet'l'bu (-loftet)
- 5) Skålen
- 6) Stabburet
- 7) Vet'lburet
- 8) Bryggerhuset (eldhuset)
- 9) Brynnhuset
- 10) Do, fra Jonsmoen
- 11) Fjøs, fra Storstrømsetra i Lomsjødalen
- 12) Fjøsløe
- 13) Saufjøs
- 14) Låve (kornlåve)
- 15) Løe
- 16) Stall m løe
- 17) Smie, flyttet i 1989
- 18) Bastu

Garden Nyhus, bygd i 1862, med garveriet og Kvennbekken.

De andre anlegga

Nyhus Garveri

Dette kan omtales som en av Alvdals første industrivirksomheter, og representerer overgangen fra heimehandverk til spesialisert handverksbedrift. Det er litt uklart når starten skjedd. Ola Simensen

fra Veltsteien bygde Nyhus i 1862, han var snekker og ble seinere garver. Ved sida av å bygge opp garden, startet han ei familiebedrift som varte i fire generasjoner, med Simen (1920-72) og Odd Nyhus (1922-) som de siste som fortsatte tradisjonen. Edvard Jonsmoen var også garver her noen år, han hadde forøvrig startet Sevilla Garveri i 1896. Nyhus Garveri ble ikke avviklet, døra ble bare stengt og virksomheten sluttet.

Nyhus Garveri ble godt kjent over hele regionen med leveranser fra langt nord i Gauldalen, sørover Østerdalen og vestover til Gudbrandsdalen, men av protokollene ser en også at det var fjerne kunder fra Telemark og Buskerud. Spesialproduksjon var lærtømmer. Omfanget på virksomheten varierte, med 4-5 ansatte på det meste.

Garving er en omstendelig prosess og avhengig av rikelig tilgang på vatn. Nyhus låg i så måte gunstig til ved Kvernbekken. Bøndene leverte huder med håra på. Disse ble lagt i skyllekar, så blodrester og trevler ble vasket vekk. Prosessen fortsatte i kalkkummer inne i kjelleren, da løsnet håra og skinna svellet ut og trakk lettere til seg barkelåg og garvestoffer. Tilslutt startet barkinga i barkekummen. Skinna måtte skrapes godt reine for kjøtt og slinter og dårlige partier ble skåret vekk, før de ble satt inn med fett.

Beredning og tilskjæring foregikk oppe, der er det to store bord med stein- og marmorplate. Hudene sugde seg fast i steinunderlaget.

Hestetømmer ble skåret opp i tynne strimler av huder, tvunnet med en liten slipestein som lodd i ene enden.

Garveriet har også et lite kontor, der henger ei fargelagt tegning av en ukjent person, kanskje er det en omreisende garversvenn.

Ute i lagerrommet står ei solid steinpresse til å presse ut vatn av skinna. Garveriet tok også imot råvarer, særlig bark av gran og bjørk, elghår, bust mm. Dette ble brukt til møbelstopp, hud og hårbiter ble skåret vekk og sendt til limfabrikk kalt limlær. Store mengder av dette ligger fremdeles att på loftet.

Barken ble knust med ei slue, med handtak og slagvol av jarn, og deretter malt på ei kvern.

Fordi garveriet ikke ble avviklet, bare forlatt, sto det urørt og fullt utstyrt, med ferdige varer og halvfabrikata da Alvdal kommune kjøpte huset i 1979. Da kommunen tok over ble flytting vurdert, men en valgte naturlig nok å bevare bygningen på stedet og leier tomt av Ole Nyhus. Etter overdragelsen er det gjennomført en omfattende restaurering, som har tatt mange år pga økonomi. Hedmark fylkeskommune, Norsk Kulturråd, og ikke minst Arbeidskontoret med sysselsettingsmidler har bidratt med midler. Nå er huset gjennomrestaurert og klart til framvising.

19) Garveribygning

20) Do

Barkald skole

Denne ble bygd omkring 1890 som privat skole midt mellom gardene Aursjøbekken og Urstrømmen, like langt til skolen for begge. Også de andre familiene i kretsen fikk bruke skolen, så i 1892 ble den tatt over av kommunen. Barnetallet låg på vel 10 elever, med udelt skole og lærerinne sammen med en annen skole, i perioder var det Egnund. Mens det var skole bodde lærerinna på skolen, så var det å ta sakene sine og flytte til neste skole. Barkald skole består derfor av klasserom, kjøkken og soverom for lærerinna. Katrine Sørhus var ved Barkald skole i 21 år. Skolen ble nedlagt i 1943.

21) Skolebygningen

22) Uthus m do

23) Lager

Kvern og bastu i Aursjøbekken

I Aursjøbekken, grensebekken mellom Alvdal og Rendalen, har det lenge vært kvern og sagbruk, de ble brukt av gardene Aursjøbekken og Granviken. Nå er det bare rester etter saga, men kvernhuset er restaurert og rekonstruert. Ved vegen mot kverna er det dessuten satt opp ei bastue. Kverna var i svært dårlig forfatning, da Ola Bihaug satte i gang restaurering. Det var siste sjanse til å redde et kvernhus i Alvdal, så arbeidet ble gjennomført og kverna blir brukt, så det blir mjøl til vassgrøten når skolene er på besøk. Bastua som er satt opp, sto tidligere i tunet på Aursjøbekken. Den ble flyttet til skogs som stall, men nå er det bare ovnen og tjellen som mangler før en på nytt kan tørke korn her.

24) Kvernhus

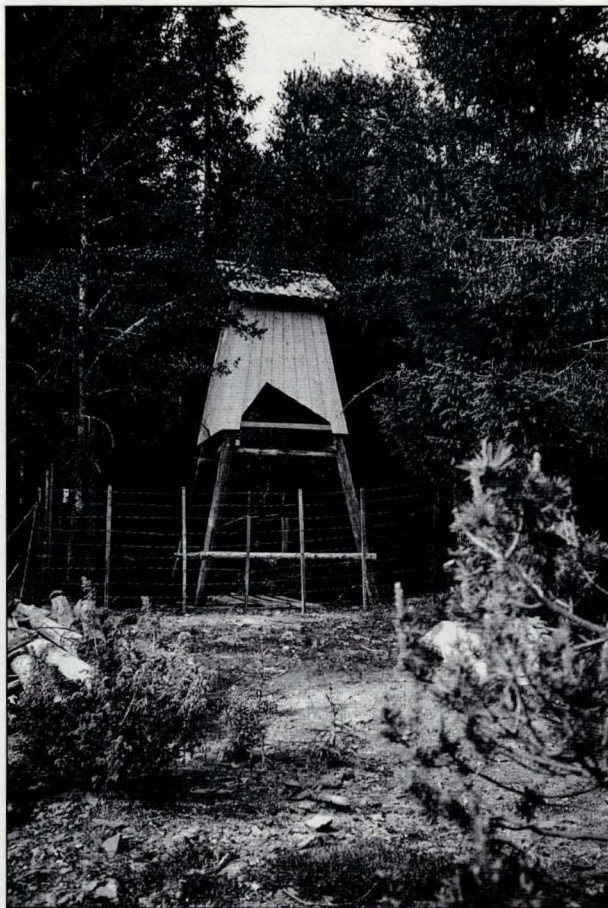
25) Bastu

Heistårn i St. Knuts gruve

Alvdal har lange gruvetradisjoner, det startet i Bausberget før 1650. Ikke minst i Tron er det omfattende rester etter gruve drift. De siste som dreiv her var Lille Elvedal Grube Bolag, stiftet 1885 med Johan Steien, P. Tronslien og O. Nyhuus i ledelsen. I det såkalte Tronslifeltet, som ble drevet av Lille Elvdal Grube Bolag, var det en del virksomhet fram til 1910. Alle hus og innretninger er borte, bortsett fra heiståret ved St. Knuts gruve som nå er rekonstruert. Dette er et viktig kulturminne og virksomheten spesiell, for dette var gruve drift som ikke var

under kontroll av de store: Røros eller Folldal verker. I området er det mange spor etter gruve drift mm. En natur- og kultursti fra Tronsvangen går innom heistårnet.

26) Heistårnet i St. Knuts gruve

Heistårnet ved St. Knuts gruver i Tron.